

Ro'zixon USMONOVA,
Chirchiq Davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: usmonovaruzixon1964@gmail.com

P.f.d., prof. S.Matchonov taqrizi asosida

STUDYING THE TRAGEDY "HAMLET" IN THE DEBAT METHOD

Annotation

The opinions expressed in world literary criticism regarding the tragedy "Hamlet" by the great playwright William Shakespeare, contradictions in the assessment of images create a number of problems in the study and analysis of this work at the educational stages. The article talks about the technology of organizing debate classes and its importance in teaching tragedy in the higher education system and instilling in students enthusiasm for independent thinking.

Key words: tragedy, Shakespeare's work, image assessment, problem-based education, debate classes, speakers' activities.

ИЗУЧЕНИЕ ТРАГЕДИИ «ГАМЛЕТ» МЕТОДОМ ДЕБАТЫ

Аннотация

Мнения, высказанные в мировом литературоведении относительно трагедии «Гамлет» великого драматурга Уильяма Шекспира, противоречия в оценке образов создают ряд проблем при изучении и анализе этого произведения на образовательных этапах. В статье говорится о технологии организации занятий по дебатам и ее значении в преподавании трагедии в системе высшего образования, воспитании у студентов энтузиазма к самостоятельному мышлению.

Ключевые слова: трагедия, творчество Шекспира, оценка образа, проблемное образование, дебатные занятия, деятельность ораторов.

"HAMLET" TRAGEDIYASINI DEBAT USULIDA O'RGANISH

Annotatsiya

Jahon adabiyotshunosligida buyuk dramaturg Uilyam Shekspirning "Hamlet" tragediyasi yuzasidan bildirilayotgan fikr-mulohazalar, obrazlarni baholashdagi ziddiyatlar ta'lim bosqichlarida mazkur asarni o'rganish va tahlil qilishda qator muammolarni yuzaga keltiradi. Maqolada oliy ta'lim tizimida tragediyani o'qitish, talabalarning mustaqil fikrlashga bo'lgan ishtiroqini rag'batlantirishda debat darslarini tashkil etish texnologiyasi va uning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: tragediya, Shekspir ijodi, obrazlarni baholash, muammoli ta'lim, debat darslari, spikerlar faoliyati.

Kirish. Dramaturgiyaning nodir durdonalari bilan jahon teatr sahnalarini zabt etgan buyuk ijodkor Uilyam Shekspirning Cho'lpon tarjimasidagi "Hamlet" tragediyasining milliy teatrimiz sahnalarida qo'yilishi o'zbek tomoshabini uchun Shekspir dahosi bilan tanishishda debocha vazifasini o'tagan edi. O'tgan bir asrga yaqin vaqt mobaynida mazkur tragediya o'zbek teatr sahnasidan ham, uzluksiz ta'lim tizimi dasturlaridan ham tushmay keladi. Umumiy o'rta va kasb-hunar ta'limi o'quvchilari asar voqealariga, qahramonlarning xatti-harakatlariga va chigal taqdiriga o'qituvchi yordamida, bevosita uning boshqaruvi asosida yondashadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oliy ta'lim muassasalarida esa filolog talabalar oldida tragediyaning jahon adabiyoti tarixida tutgan o'rni, adabiyotshunoslikda u haqdagi turli bahs-munozaralar, asarning milliy dramaturgiyaga ta'sirini Shekspir dahosiga tanqidiy tahlil nuqtai nazaridan o'rganish vazifasi turadi. Tanqidiy fikrlashda talabalarning o'z xulosalarini aniq dalillar asosida himoya qilish, asarga buyuk dramaturg ijodining yetakchi xususiyatlaridan kelib chiqib munosabat bildirish, insoniyat tafakkuri tarixidagi o'rni va rolini baholashga o'rgatishda muhim o'rin tutadi. Shu bois ta'limning mazkur bosqichida tragediya qahramonlarini baholash, xarakterlarni tahlil qilish, ijodkorning badiiy niyatini ilg'ab olishga mo'ljallangan mashg'ulotlarda muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash asar tahliliga yangicha yondashishni taqazo etadi. Tragediya tahlilida har bir qahramon obraziga turli rakurslardan baho berish, bir-biriga zid keluvchi fikrlarning to'qnashuvi asl mohiyatni ochishda asosiy kalit vazifasini o'taydi. Oliy ta'lim muassasasidagi ko'p yillik pedagogik faoliyatimiz davomida "Hamlet" fojiasi tahlilini o'zaro ziddiyatli bahs-munozaralarga boy debatlar shaklida tashkil etish katta imkoniyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Bizningcha tragediya bilan tanishtirishdan oldin eng avvalo, u haqdagi ziddiyatli fikr-mulohazalarni o'rganish tavsiya etilgani ma'qul. Bu bilan talabalarning ijodiy fikrlashi, ilmiy mushohada yuritishi uchun turki beriladi, muayyan ilmiy yo'nalishlar belgilab olinadi. U.

Hamdam, Sh. Normatova, F.Boynazarov, H.Boltaboyev, A.Qosimov, H.Ismoilov kabi olimlar tomonidan yaratilgan jahon adabiyotshunosligiga oid ilmiy asarlarda Shekspirning ayni tragediyasi yuzasidan bildirilgan fikrlar tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy, semantik-struktural, sotsiologik va psixobiografik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. U.Hamdami: "Shekspir o'z zamonasi oldinga surgan masalalar, voqea va xarakterlarni yuksak ijtimoiy-falsafiy umumlashtirishlar darajasiga ko'tardi, kichik davlatda bo'lib o'tgan shaxsiy masala orqali Renessansning so'nggi davrlarida Ovrupa mamlakatlarining hammasida ro'y berayotgan ijtimoiy-siyosiy krizis, umumjahon tarixiy ahamiyatiga ega bo'lgan ziddiyatlar, asrlar davom etgan ijtimoiy-iqtisodiy fomatsiyalar almashishi jarayonini ifoda ettirgan. Albatta, tragediyaning mazmuni to'g'ridan-to'g'ri bu jarayonni tasvirlamaydi, ammo personajlarning psixologiyasi, erk-tuyg'ulari, xatti-harakatlarida chuqur ma'no bor, pyesada ana shu ulkan o'zgarishlarning kishilar ongiga qanday ta'sir etayotganligi badiiy vositalar orqali aks ettirilgan. Hamlet uchun masala qirolning qatl etilishi, o'ch olishda emas, balki nima uchun shunday bo'ldi, insonning burchi, yashashning ma'nosi nimadan iborat ekanligini anglab yetishida"[1] – deya masalaga umuminsoniy nuqtai nazardan yondashsa, Sh.Normatova asar uchun manba bo'lgan voqealar tahliliga ko'proq e'tibor qaratadi. Shekspir yaratgan "Hamlet" obrazini boshqa ijodkorlar talqinidagi Hamlet bilan qiyosiy o'rganishni ma'qul ko'radi. Olima Hamletni "fikrlovchi, hayot mohiyatini izlovchi inson"[2] ekanligini ta'kidlaydi. Yana bir adabiyotshunos olim H.Ismoilov tragediyadagi deyarli barcha obrazlarni tahlil qiladi, ularning dramadagi o'rni, ularga yuklatilgan aniq vazifalar xususida mulohaza yuritadi. Hamletni "...inson aqlining eskilik ustidan tantanasini aks ettirgan Uyg'onish davrining haqiqiy timsolidir,"[3] – deb uqitiradi.

Talabalar bilan mavjud ilmiy adabiyotlardagi fikrlar tahlil qilinganidan so'ng darsning asosiy metodik qismiga o'tish mumkin. Buning uchun guruhdan olti nafar talaba tanlab olinadi. Ularga debat mavzusi oldindan beriladi. Talabalar uchtdan ikki guruhga ajraladilar. Birinchi guruh tasdiqlovchilar, ikkinchi guruh esa inkor etuvchilar hisoblanadi. Guruhlarning a'zolari spikerlar deb ataladi. Jamoalar bir-biriga raqib sifatida qaramasliklari zarur, o'zaro hurmatni saqlagan holda tegishli fikrlarni asosli dalillar asosida rad etishlari yoki yanada aniq va ishonchli faktlarni keltirib o'z jamoasi hisobiga ko'proq ustunlik olishlari mumkin. Debatda har bir spikerining o'z vazifasi va ular uchun ajratilgan vaqt reqlamenti mavjud.

Guruhlarning birinchi nutq so'zlovchi spikerlariga olti, ikkinchi va uchinchi spikerlarga besh daqiqadan vaqt ajratiladi. Debatni har doim tasdiqlovchi tomon boshlab beradi. Uning asosiy vazifasi guruh haqida ma'lumot berish, bugungi mavzuning dolzarbligini yoritish, asosiy kalit so'zlar va argumentlar bilan tinglovchilarni tanishtirish hisoblanadi. Debat uchun bu mavzuning tanlanishidan maqsad – oradan qancha vaqt o'tishiga qaramay tragediya aks etgan voqealar hali hamon insoniyatning eng qayg'uli muammolaridan biri ekanligi hamda Shekspir tragediyalari ichida aynan "Hamlet" har bir zamon va makonda yangicha dunyoqarash, yangicha ma'no kasb etishi barobarida asar markazida hamisha navqiron yigitning iztiroblari, butun boshli jamiyatga qarshi isyonkor kayfiyatning aks etishidir. Asosiy kalit so'zlar qatoriga: tragediya, Daniya, XVI asr, hokimiyat uchun kurash, qasos, muhabbat, fojia kabi tushunchalarni keltirishimiz mumkin. Argumentlar soni mavzu doirasidan kelib chiqib tanlanadi. "Hamlet" asari doirasida quyidagi argumentlardan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi:

1. Jahon dramaturgiyasida Shekspirning o'rni
2. Hamlet obrazining mohiyati, o'zini telbalikka solib qirol amakisidan o'ch olishga intilishi
3. Ofeliyaning o'limida Hamlet aybdormi?

Tasdiqlovchi tomonning birinchi spikeri tragediya Qadim Yunonistonda paydo bo'lganligi, uning asosini tragik pafos tashkil etishi, tragediyaning yakuni o'lim bilan tugashi haqida ma'lumot beradi. Shekspir ijodiga doir ma'lumotlarni keltirib, V.G.Belinskiyning: "Dramaturgiya san'atida hanuzgacha Shekspir bilan hech kim tenglasha olgani yo'q. Uning nomi yoniga faqat uning o'z nominigina yozish mumkin..." degan so'zlarini isbot sifatida keltirishi mumkin. Shekspirning jahon tragediyanavislari orasidan mustahkam o'rin olishidagi asosiy omillar sifatida – mavzu ko'lamining xilma xilligi, g'oyaviy jihatdan yetukligi va hayotning real tasvirlanishini keltirishimizning o'zi kifoya. Dramaturgning butun ijodiy konsepsiyasi Hamletning aktyorlar bilan suhbatlari, ularga berilayotgan maslahatlar, sahnadagi holat va detallarning joylashuvida namoyon bo'ladi. Shu kabi mulohazalar bilan o'z argumentni himoya qilishi lozim.

Ikkinchi argument ya'ni Hamlet obrazining mohiyati, o'zini telbaga solib, amakisidan qasos olishga intilishi xususida quyidagi tezisni keltirishi mumkin:

Dramaturg Hamlet obrazi orqali O'rta asrlar Yevropasidagi ilg'or fikrlovchi, o'z taqdir yo'llarini o'zgartirib yuborishga qodir inson shaxsini yaratadi. Yosh bo'lishiga qaramasdan otasining bevaqt o'limidan, onasining amakisi bilan shoshilinch nikohidan bazovtalangan qahramon yuz berayotgan voqealarning qandaydir g'ayritabiiy ekanligidan shubxalanadi. Bu gumonlarni oydinlashtirish uchun dramaturg ota arvochini sahnaga olib kiradi. Qirolning o'limi mutlaqo sirli ravishda amalga oshirilganligi sababli bu haqida biror tirik inson Hamletga xabar bera olmasdi. Ammo ruhning bezovtaligi tragik situatsiyaning yuzaga chiqishida arvoch obrazi juda muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, mavhum vaziyatlarning oydinlashida tush, bashorat, arvoch kabi motivlarning qo'llanilishi jahon adabiyotida tez-tez uchraydi. Xo'sh, Hamlet otasining arvochi orqali butun haqiqatni bilib oldi, lekin unga qarshi turgan jamiyatga qarshi qanday kurash olib boradi? Hamlet uchun eng oqilona yechim o'zini telbalikka solib haqiqatning achchiq yuzini hammaga ko'rsatishdir. Asar davomida Hamlet xulq-atvorida evrilishlar yuzaga keladi. U oddiy bir kitobsevar yigitdan jamiyatdagi buzilishlarni o'rniga qaytarishga harakat qilayotgan qahramonga aylanadi. Bu bilan dramaturg Hamletga favqulotda aqliy

salohiyat, murakkab vaziyatlarda kutilmagan yechimlar topa olish qobiliyatiga ega sirli inson xarakterini baxsh etadi.

Uchinchi argument, "Ofeliyaning o'limida Hamlet aybdormi?" – degan muammoga biz: "Yo'q" – deya javob beramiz. Chunki Ofeliya qarama qarshi hislar iskanjasida qolgan tuyg'ularining qurboni bo'ldi. Sevgisining rad etilishi, otasining manfur qirol Klavdiyga hayrihohligi natijasida sevgilisi tomonidan o'ldirishi uni telbaga aylantirdi. Bu telbalik Hamletning telbaligidan farq qiladi, bu haqiqiy ma'nodagi telbalik, aql ozishdir. U o'zining xatti-harakatlarini boshqara olmaydi. Bu borada adabiyotshunos olim U.Jo'raqulovning: "Shekspir Ofeliyaning halokatida telbalik va nazokatni bir oraga keltira olgan", - degan fikrlari juda o'rindir. Chindan ham Ofeliyaning o'limida Hamletning aybi yo'q, u o'zining murakkab ruhiy holatida Ofeliyaga ozor berishdan qo'rqdi, asardagi fojia bilan yakunlangan har bir taqdirning halokatiga jirkanch saroy muhiti, chirkin jamiyatning tiyiqsiz ehtirolari sababchidir.

Birinchi spiker nutqini yakunlagandan so'ng Inkor jamoasining chalg'ituvchi savollariga javob beradi. Buning uchun uch daqiqa vaqt ajratilgan. Savolga aniq va lo'nda javob berish lozim.

Debatni Inkor jamoasining birinchi spikeri davom ettiradi. U ham Tasdiq jamoasining birinchi spikeri singari o'zi, jamoa a'zolari va o'yindagi pozitsiyasini tanishtiradi. Shundan so'ng opponent jamoaning argumentlariga qarshi fikr bildirishi yoki mustaqil argumentlar asosida o'z fikrini bildirishi mumkin, yani har qanday tragediyaning oxiri doimo o'lim bilan yakunlanmasligi, ba'zan tragik yechimning boshqa ko'rinishlari ham mavjud bo'lishini ta'kidlaydi. Isbot sifatida Shekspirning "Qirol Lir", "Otello" kabi tragediyalari qahramonlarining telba bo'lib qolishlari yoki Sofoklning "Shoh Edip" tragediyasidagi Edipning uzoq va mashaqqatli yo'lga otlanishini keltirishi mumkin. Tragediyalarning asosiy xususiyati tragik pafosning paydo bo'lishi qahramon ichki dunyosi va ongida katarsis holatini yuzaga chiqarishida ifoda etiladi. Lekin Shekspirning "Hamlet" asari haqida biz bunday fikrlay olmaymiz, tarzida nutq so'zlashi maqsadga muvofiqdir.

Ushbu notiq Tasdiq jamoasining mulohazalariga qarshi buyuk rus yozuvchisi L.N.Tolstoyning "Shekspir va drama to'g'risida"[4.139-160] tanqidiy-ocherkidagi fikrlarga tayanib Ozod pozitsiyasini himoya qilishi mumkin. Bu tanqidiy ocherk Ozod Sharafiddinov tomonidan o'zbek tiliga mahorat bilan tarjima qilingan. Shekspir o'zi mustaqil ravishda biror xarakter yaratmaganligi, uning qahramonlari doimo shekspirona sun'iy tilda, juda balandparvoz va quruq gapirishlarini iddao qilishlari mumkin. Xarakter jihatidan ajralib turadigan Lir, Kordeliya, Otello, Hamlet kabi qahramonlar ham aslida Shekspirga tegishli emas. Ular, asosan, Shekspirgacha yaratilgan asarlarning qahramonlari bo'lib, dramaturg shunchaki ularni o'zlashtirib olgan. O'zlashtirib olishi ham mayli, ularga yuklatilgan vazifani shu darajada zaiflashtiradiki, qahramonlar g'arib vaziyatga tushib qoladilar. Bu hol, ayniqsa, Hamlet obrazida nihoyatda aniq ko'zga tashlanadi. Asar uchun asos bo'lgan voqeada Hamlet amakisi tomonidan o'ldirilgan otasining qasosini olish uchun turli hiylalar ishlatgani, haqiqatni bilib qolgach o'zini jinnilikka solib saroydagi barcha ishlarni zimdan kuzatgani, amakisining uni o'ldirishidan cho'chib yurishi, onasini fosh etgani va oxir-oqibat barcha dushmanlaridan o'ch olib ularni yoqib yuborgani tasvirlanadi. Bu voqealar Hamlet tushgan vaziyat uchun o'ta tabiiy hisoblanadi. Shekspir o'z "Hamlet"ini yaratishda har doimgiday faqat o'zi aytmoqchi bo'lgan fikrlarni bosh qahramon nutqidan hikoya qiladi, lekin vaqt, zamon va vaziyatni hisobga olmaydi. Uning muqim bir xakteri yo'q, ba'zan onasiga nadomat qiladi, ba'zan Ofeliyani sevadi, ba'zida esa unga kurakda turmaydigan so'zlar aytib ranjitadi. Uning o'limida esa bevosita aloqador. Chunki uni avvaliga umidvor qilib, sovg'alar berib yuradi, keyin esa birdan uni rad etadi. O'limidan so'ng esa, u uchun eng ko'p qayg'u chekkan kishiga aylanadi. Modomiki, uning telbaligini vaziyat taqqos etgan bo'lsa, nega bunday harakatlar qiladi? Chunki "Shekspir Hamletni xakterga ega qilib ko'rsata olmagan va balki buni xohlamagan ham bo'lishi mumkin. Qolaversa, buning kerakligini tushunmagan ham"[4].

Shundan so'ng bu notiqqa Tasdiq jamoasi o'zining chalg'ituvchi savollarini berishi mumkin. Har bir chalg'ituvchi

savolga uch daqiqadan vaqt beriladi. Bu vaqt davomida javob berayotgan notiqning aniq dalillar keltirishi va reglamentga amal qilishi muhim sanaladi.

Jamoalarning ikkinchi spikerlariga yuklatilgan vazifa bir xil. Ular o'yinning kesishish nuqtalari, mavzu yuzasidan qarama qarshi jamoaning keltirgan faktlarini inkor etuvchi kuchli asosga ega bo'lgan, o'z pozitsiyalariga doir dalillarni keltirish orqali ustunlikka erishishlari kerak.

Tasdiq jamoasining ikkinchi spikeri o'z guruhi foydasiga adabiyotshunos olim U.Jo'raqulning "...Telbaga yo'qdur qalam" maqolasidan olingan: "Tolstoy maqolasida ko'p bor tilga olingan yunon klassik dramalari, Antik va O'rta asr rivoyatlari, g'aroyib syujetga ega solnomalar Uyg'onish davri adabiyoti uchun ma'naviy asos bo'la olmasdi. Chunki, ushbu manbalar bu davrga kelib ma'nan eskirgan, tafakkur shakli sifatida o'z umrini yashab bo'lgan edi. Insoniyat tarixidan ma'lumki, hech bir jamiyat yoki shaxs ma'nan eskirgan aqidaga qaytgan emas. Bu qonuniyat. Shuning uchun Uyg'onish davri mutafakkirlari garchi Yunon klassik syujetiga murojaat qilgan bo'lsalar-da, ularga faqat shakli vosita sifatida qaraganlar, xolos,"[5] – degan iqtibosni keltirish orqali jamoa fikrini yanada mustahkamlashi mumkin.

Mazkur spiker ham mavzu yuzasidan aniq manbalarini keltirgan holda to'ldirishlar va xulosa bildirishi kerak. U ham chalg'ituvchi savollarga javob beradi.

Inkor jamoasining ikkinchi spikeri ham xuddi tasdiq jamoasining a'zosi singari kuchli dalillarni keltirib o'z jamoasi fikrini yanada quvvatlantirishi shart.

L.N.Tolstoy bu maqola yozayotganda 75 yoshda bo'lgan va umrining kamida 50 yilini Shekspir ijodini hazm qilishga sarflagan va har safar boshqalarning fikrlariga qo'shila olmagan. Balki biz o'qigan ilmiy adabiyotlarda Shekspirni ulug'lash, u yaratgan qahramonlarga eng oliy baholarni berishga odatlanib qolganimiz uchun ham buyuk mutafakkirning mulozalari biz uchun erish tuyulishi mumkin. Ammo Tolstoyning bu maqolasi yozilganiga yuz yildan oshdi, lekin hali hech kim bu maqolaga asosli faktlar bilan raddiya yoza olgani yo'q. Buni o'zbek adabiyotining mashhur tanqidchisi Ozod Sharafiddinov Tolstoyning maqolasiga yozgan so'z boshida e'tirof etadi. "Tolstoy maqolasini qabul qilganlar ham bor, ammo uni keskin rad etganlar ham anchagina. Lekin qanday bo'lmasin, shu paytga qadar dunyoda hali biron kishi Tolstoy maqolasini chuqur dalillar bilan, asosli ravishda ishonadigan qilib rad etgani yo'q"ligini, bundan tashqari "1856-yilda esa, yana bir AQShlik Deliya Bekon "Shekspir pesalarining ochilgan falsafasi" kitobida V.Shekspir

asarlarining haqiqiy muallifi faylasuf olim Frensis Bekon deb ochiqdan ochiq ko'rsatgan"[6] ligini isbot sifatida keltirishi ahamiyatlidir.

Bu notiq ham o'zidan oldin nutq so'zlagan jamoadoshining fikrlariga qo'shimcha ma'lumotlar keltirishi va o'z fikrini xulosalashi zarur. Shundan so'ng u ham chalg'ituvchi savollarga javob beradi.

Va nihoyat, navbat uchinchi spikerlarga yetib keldi. Ularning vazifasi opponent jamoaning kamchiliklari, yo'l qo'ygan xatolarini kuzatib borish hamda o'z jamoasining yutuqlarini e'tirof etishdan iborat. Agar qarama qarshi jamoaning kamchiliklarini aniq faktlar asosida tuzata olsa o'yinni jamoa foydasiga hal qilish imkoni paydo bo'ladi. O'yinning taqdiri ma'lum ma'noda mana shu spikerlarning nutqiga bog'liq. Sababi o'zidan oldingi nutqlarni sinchkovlik bilan kuzatish, manbalarning ishonchli ekanligini tasdiqlash, ma'lumotlarni to'ldirish, yakuniy xulosa chiqarish, eng so'nggi so'zni aytish uning zimmasiga yuklatilgan vazifadir. Jamoaning bu a'zosisiga hech qanday savol berilmaydi.

Spikerlarning nutqidagi ilmiylik, dalil va isbotlarning o'z o'rnida qo'llanilishi, vaqt reglamentiga amal qilish, manbalarning ishonarli ekanligi g'olib jamoani aniqlashda muhim me'zon sanaladi. G'olib jamoani hakamlar hay'ati va tomashabin tinglovchilar aniqlab beradilar.

Xulosa va takliflar. Debat shaklidagi darslarni tashkil etish talabalarda ilmiy adabiyotlar bilan ishlash, nazariy bilimlarni egallashda faqatgina darsliklar doirasida cheklanib qolmasdan tanqidiy maqolalarga ham murojaat etish madaniyatini shakllantiradi. Talabalarda o'z fikrini himoya qilish, asoslash, zarur xulosalarni chiqarishda soha mutaxassislarining fikrlariga tayanish, ularni saralash va eng ma'qul yechimni topa olish ko'nikmasini rivojlantiradi. Ammo bu kabi darslarning o'ziga yarasha kamchiliklari ham mavjud, ya'ni darsda ishtirokchilar soni cheklanganligi uchun talabalar jamoasini qamrab ololmaydi. Shuning uchun ham bu tipdagi darslardan har doim ham foydalanish imkoni mavjud emas. Lekin guruhdagi talabalar sig'imidan kelib chiqib, ishtirokchilar sonini ko'paytirish mumkin. Oliy ta'limda professor o'qituvchilarning dars mashg'ulotlarini an'anaviy ma'ruza shaklida o'tishga odatlanib qolganliklari, boz ustiga fanning umumiy o'quv saotlarining katta qismini mustaqil o'qishga ajratilganini nazarda tutsak, talabalarni ijodiy izlanishga, mustaqil o'qishga bo'lgan intilishlarini rag'batlantirish sifat samaradorligini o'stirishda asosiy omillardan biri ekanligiga yana bir bor shohid bo'lamiz.

ADABIYOTLAR

1. U.Hamdani, A.Qosimov. Jahon adabiyoti. O'quv qo'llanma. – T.: 2017. 178 b.
2. Sh.Normatova. Jahon adabiyoti. O'quv qo'llanma. – T.: "Cho'lpon", 2008. 96 b.
3. H.Ismoilov. Jahon adabiyoti tarixi 1-jild. O'quv qo'llanma – T.: 2009. 232 b.
4. L.N.Tolstoy. "Shekspir va drama to'g'risida". Jahon adabiyoti jurnali. 1998, 11-son. 208 b.
5. U.Jo'raqul. "...Telbaga yo'qdur qalam". Sharq yulduzi jurnali. 2010. 1-son. 192 b.
6. Saidov A. "Vilyam Shekspir va 57 nomzod". Jahon adabiyoti jurnali, 2010 yil, 4-son. 208-b.